

Önhasonlóság a magyar elemi mondatban*

1. Bevezetés

A tanulmány célja a véges igealakot tartalmazó magyar elemi mondat (*finite clause*) önhasonló jellegének feltárása és a magmondat Imrényi (2013a)-ban javasolt fogalmának bemutatása.

A matematika azokat az objektumokat nevezi önhasonlónak, amelyek egy vagy több része megközelítőleg vagy teljesen azonos tulajdonságokkal rendelkezik, mint az objektum egésze. A magyar elemi mondatokra azért alkalmazható ez a fogalom, mert az ige vagy az ige és a hozzá legszorosabban kapcsolódó elemek hálózata „mondat a mondatban”: olyan mondatszintű funkciók kifejezésére képes, mint egy lehorgonyzott folyamat ábrázolása, a polaritás és a beszédcselekvésérték. Például a *János elutazott Párizsba* pozitív kijelentő mondat az ELUTAZÁS mint folyamat típus egy példányának időbeli megvalósulását állítja. Ugyanezt a funkciót sematikusabban az *elutazott* igei állítmány is kifejezi, és megfelelő kontextusban teljes értékű megnyilatkozás lehet (A: *Hol van János?* B: *Elutazott*). Az eredeti példamondat és annak egy része tehát hasonlósági relációban áll egymással. Az *elutazott* „mondat a mondatban”, vagy más szóval – az Imrényi (2013a)-ban javasolt terminológia szerint – „magmondat”.

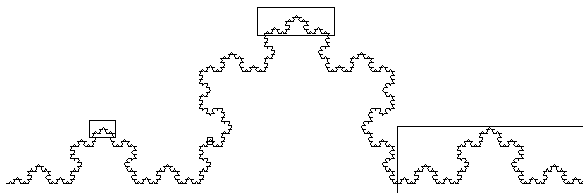
A tanulmány 2. része az önhasonlóság általános fogalmát értelmezi szemléltető példák segítségével. A 3. rész a ragozott igeire (véges igealakra, *verbum finitumra*) vonatkozó olyan szakirodalmi javaslatokat tárgyal, amelyek az önhasonlósággal állnak szoros összefüggésben. A 4. rész a viszonyhálózati modell többdimenziós elemzésének keretében kimutatja, hogy a magmondat nemcsak a *verbum finitum* lehet, hanem a ragozott ige és a hozzá legszorosabban kötődő elemek hálózata („lánc”, vö. Osborne–Gross 2012: 174) is. Egyúttal kitér azokra a tulajdonságokra és tesztekre, amelyek a magmondat azonosítását elősegíthetik. Végül az 5. rész összefoglalja az eredményeket.

2. Az önhasonlóság

Az önhasonlóság (*self-similarity*) a természetben gyakran előforduló jelenség. Azok az objektumok számítanak önhasonlónak, amelyek egy vagy több része megközelítőleg vagy teljesen azonos tulajdonságokkal rendelkezik, mint az objektum egésze. Jó példa a jelenségre a páfrány szerkezete, amelyben a levelek száráról olyan kisebb levelek sarjadnak, amelyek „lemásolják” a nagyobb levél mintázatát (vö. az 1. ábrát). Egy másik példa a tengerpartok vonala, amelyen ugyanazok az alakzatok megtalálhatók kisebb és nagyobb léptékben is (2. ábra).

1. ábra. A páfrány önhasonló szerkezete¹

2. ábra. Önhasonlóság a tengerpartok vonalában²

* A kutatást az OTKA K100717 számú projektuma támogatta.

¹ A kép forrása: <https://underdown.wordpress.com/>, 2015. augusztus 21-i hozzáférés.

² A kép forrása: http://pages.cs.wisc.edu/~ergreen/honors_thesis/similar.html, 2015. augusztus 21-i hozzáférés.

Ahogy Harris (2012: 15) rámutat, az önhasonlóság (szerves, természetes megvalósulását tekintve) több annál, mint hogy bizonyos formák megismétlődnek különböző léptékeken. Lényegéhez az is hozzátartozik, hogy a mintázat fokozatos átalakulások eredményeként jön létre, és a szerkezet magán hordozza saját kifejlődésének a nyomát. Az átalakulások kezdeti szakasza mintát (*blueprint*) ad a struktúra újbóli megismétlődéseire, amelyek mind megerősítik és továbbfejlesztik azt.

Az önhasonlóság megállapítására jól használható az X AZ X-BEN séma: a Hamlet egérfogó-jelenete „dráma a drámában”, egy település óvárosa „város a városban” stb. Ugyanígy a mondat is önhasonlónak bizonyul, ha olyan funkcionális egységet tartalmaz, amely „mondat a mondatban”. A következő részben azzal foglalkozom, hogy a magyar elemi mondat szerkezetére, pontosabban a mondat és a ragozott ige viszonyára hogyan alkalmazható az önhasonlóság fogalma. Előbb szinkrón, majd evolúciós (diakrón és nyelvsajátítás-elméleti) összefüggésben közelítem meg a kérdést; e két nézőpontot a funkcionális kognitív nyelvészet felfogását követve szorosan összetartozónak tekintem.

3. A *verbum finitum* mint „mondat a mondatban”

3.1. Szinkrón megközelítés

Fizikai-formai szempontból a személyragozott ige legtöbbször csak része a magyar mondatnak. Funkcióját tekintve azonban nem úgy viszonyul a mondathoz, mint rész az egészhez, hanem inkább úgy, mint sematikus egész egy kidolgozottabb, komplexebb egészhez. Ez könnyen belátható abból, hogy az ige önmagában is teljes értékű mondat lehet, mint arra már Brassai (2011 [1863]) igen érzékletes példákkal világított rá:

[Az ige] maga magában képes végrehajtani a mondat feladatát, s nélkülözheti segédeit, ezek meg teljességgel nem lehetnek meg urok nélkül. *Esik, havazik, villámlik, dörög, kiabálnak, muzsikálnak, egyél, szaladj* sat. mindnyájan magukra egészen megmondják a mit a mondó akar. A halló pedig nem szükség hogy kiegészítse, valamit hozzátegyen, mással felcserélje, hanem rögtön és teljesen az a képzet támad benne, a mit a mondó szándéklott ébreszteni. Mikor azt mondja nekem valaki: *esik*, az eső egész jelensége, az ég beborúlt, a cseppek hullása, a föld megnedvedése, egész teljességében oly élelkségben megjelen képzelődésemben látatlanul is, hogy egy Vörösmarty vagy Arany költői leírása se tehetné különben. E szóban: *kiabálnak*, a tátott szájak, a levegő s ez által a halló idegei megrezzentése, maga a hang, mind bé vannak foglalva, és így cselekvény, alany és tárgy összeolvadva keltik egyetlen szóban a kívánt képet (Brassai 2011 [1863]: 102).

A magyar ragozott igék mondatértékűségére a legtermészetesebb érvet az időjárásigék nyújtják, amelyek közül Brassai is előszeretettel idéz. Ezek olyan tapasztalati jelenetekre utalnak, amelyekben az esemény és annak figurája nemigen különül el az észlelésben (pl. a dörgésnek nincs figuráserűen a háttérből kiemelkedő szereplője, a villámlás figurája pedig nem létezik az eseménytől függetlenül). A nyelvi konstruálásban ennek megfelelően az alany-állítmány szerkezet gyakran kisé mesterkelt vagy tautologikus (*Dörög az ég, Esik az eső*), máskor pedig alanytalan – a figurát morfológiailag, a szóalakon belül kifejező – igékkel találkozunk (*Villámlik, Havazik* stb.). Ez utóbbiakat szokás zéró argumentumú igéknek is nevezni, mivel egyetlen olyan szemantikai vonzatuk (argumentumuk) sincs, amelyet külön szóval lehetne kifejezni.

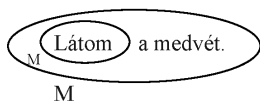
Brassai szövegrészlete ugyanakkor arról is árulkodik, hogy a magyarban az egy- vagy többargumentumú igék mellett sem kötelező az alanyi (és egyéb) szereplők analitikus kidolgozása. Az alany kidolgozása (külön szóval történő kifejezése) akkor maradhat el, ha a jelölet a kontextusból hozzáférhető, vagy ha pontos meghatározása nem releváns (vö. Goldberg 2006: 190). Például a *Kiabálnak* teljes értékű mondat, ha a kiabáló személyek kiléte ismert, vagy ha a figyelem magára a zajra összpontosul. Brassai példái után most vizsgáljuk meg az alábbiakat is, amelyek a magyar nyelv fontos jellegzetességeit szemléltetik.

- (1) A: Nézd, épp felénk fut az a medve!
 B: Látom.
- (2) A: Hú, de magasan van az a könyv!
 B: Várj! Odaadom.

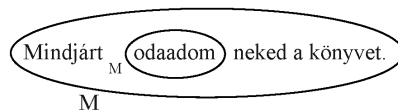
Mint az jól ismert, a magyar igealakok nemcsak az alany számát és személyét, hanem a tárgy határozottságát is képesek kifejezni, így kétargumentumú (alanyi és tárgyi vonzattal rendelkező) igék is önálló mondatot alkothatnak (1B). Sőt akár három argumentum szóalakon belüli jelölése is lehetséges: (2B)-ben az *odaadom* személyragja az alanyi és a tárgyi ('én', 'azt'), az irányjelentésű igekötő pedig – a beszédpartnert metonimikusan helyként kifejezve – a részeshatározói referensre utal ('neked'). A valenciaelmélet az argumentumok szóalakon belüli, illetve kívüli kifejezését a mikro- és a makrovalencia megkülönböztetésével ragadja meg (Pasierbsky 1981; László 1988; Ágel-Fischer 2010: 245).

Az önhasonlóság szempontjából azok az esetek az érdekesek, amikor egy máskülönben önálló mondatértékű használatra is képes igealak más szavakkal együtt alkot mondatot. A *Látom a medvét*; *Mindjárt odaadom neked a könyvet* példák önhasonlóak, mivel egy-egy olyan funkcionális egységet tartalmaznak (*látom*, illetve *odaadom*), amely önmagában is mondatfunkcióval rendelkezik. Szerkezetüket tehát első megközelítésben az alábbi módon lehet ábrázolni (M = mondat):

(3) a)

b)

A ragozott ige és a mondat viszonyának az önhasonlóságon alapuló elemzése fogalmi váltást igényel a mondatleírás metaforikus nyelvezetében. A nyelvészet gyakran él a MONDAT ÉPÜLET fogalmi metaforával (vö. Langacker 1991: 508), amelynek értelmében a szótárból mint raktárból kiválasztott építőköveket, azaz a szavakat fokozatosan összeépítjük, mígnem egy teljes és funkcióját betöltő mondatot kapunk. Ennek egy jellemző példája É. Kiss következő megfogalmazása: „A magyar nyelv mondatnana azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy hogyan, milyen szabályok szerint, milyen megszorításoknak engedelmeskedve **rakjuk össze** a szavakat kifejezésekké, a kifejezéseket pedig mondatokká” (2006: 110; a kiemelés tőlem). Érdekes észrevenni, hogy a MONDAT ÉPÜLET metaforától merőben idegen az önhasonlóság képze: ahogyan egy építőköve funkciója távol áll a házétól, amelyet felépítünk, úgy a szavak sem lehetnek, lehetnének e metafora szerint önmagukban mondatértékűek.

A jelen tanulmány ezért egy másik, a nyelvészetben szintén elterjedt nézet mellett foglal állást, amely a MONDAT SZERVES STRUKTÚRA fogalmi metaforával jellemezhető. Eszerint a ragozott ige a mondat „magja”, mivel embriószerűen, sematikus magában hordoz egy teljes tagmondatnyi információ és azt a mintát, amely a fejlődés, bővülés lehetőségét meghatározza. A javaslat megengedi a „mondatmag” és a „magmondat” terminusértékű használatát is. Az utóbbi azonban jobban érzékelteti, hogy az ige (vagy egy, az ígét is tartalmazó funkcionális egység, vö. a 4. részt) önmagában is képes hiánytalanul felmutatni a „kifejlett példányra”, azaz a bővített mondatra jellemző funkcionális tulajdonságokat.

A szinkrón megközelítés után a következő részben a mondat önhasonlóságának lehetséges nyelvtörténeti, illetve nyelvvelsajátítás-elméleti vonatkozásait tárgyalom.

3.2. Evolúciós megközelítés

Havas (2003) történeti szempontból olyan elemzést ad a ragozott ige és az elemi mondat viszonyáról, amely pontosan egybevág az eddigi észrevételekkel és a (3)-ban szereplő ábrákkal. Mint írja:

A verbum finitum [...] ősi jelenség. Voltaképpen nem egyéb, mint egy ősi mondat, amelyben az igei jelentés képviseli a predikativitást, a személyvégződés pedig a nominális szintagmát – elvont névmási fokon. A névmás a legősibb névszói szófaj, s – téves képzeteket sugalló elnevezése ellenére – voltaképpen nem ő helyettesíti a főnevet, hanem ellenkezőleg. Szigorúan történeti szempontból egy olyan mondatban, mint *a kutyák ugatnak*, nem – ahogyan közönségesen véljük – az igei állítmány van egyeztetve az alannyal, hanem éppenséggel fordítva áll a dolog. Az *ugatnak* agglutinálódott névmásai révén – tehát ősi alakulatként – már tartalmazza a 3. személyű alanyt és a többes számot (*-n* és *-k*), a *kutyák* ezt tulajdonképpen csak értelmezi, konkretizálja. Így verbum finitum esetén történetileg a legegyszerűbb „tőmondat” is alárendelő (pontosabb lenne azt mondani: fölérrendelő) szerkezetű: magva egy ősi mondat, amelyet körülölel és magába foglal a mondatelv egy fiatalabb, kiteljesült keretsémája (Havas 2003: 17).

Bár Havas hangsúlyozza, hogy elemzése „szigorúan történeti” szempontot követ, más helyütt Hegre hivatkozva megjegyzi, hogy „a dolog az, amivé lett, vagy hogy nyelvészeti terminusokban fejezzem ki magam: minden szinkrón rendszer diakrón mozgások eredménye” (Havas 2012: 5). Ily módon a javaslat indokolt kiterjesztésének tűnik, ha a mai magyar nyelvben is úgy elemezzük *A kutyák ugatnak* mondatot, mint amely – önhasonló szerkezetként – egy sematikus „magmondatot” tartalmaz (*ugatnak*), az *a kutyák* szerepét pedig abban látjuk, hogy értelmezze, konkretizálja, illetve – szerencsésebb terminussal – kidolgozza (vö. Langacker 2008: 198) a magmondatnál előhívott folyamat szereplőjét.

Havas elemzésének lényeges mozzanata, hogy – történeti érvek alapján – megfordítja az alany-állítmány egyeztetés irányát, az alanyi szintagma névmási eredetű alakítani kifejezésének tulajdonítva elsőbbséget. A nyelvsajátítás kutatásában Wéber (2009) szintén az ige prioritását hangsúlyozza az állítmány és a tárgy közötti határozottságbeli egyeztetés kapcsán: megfigyeli, hogy a gyermek „kitett tárgyak és a nála ekkor még meg sem jelent határozott névelő fogódzója nélkül kezdte használni az ún. »határozott tárgyas« ragozást” (Wéber 2009: 152). A magyar igei egyeztetés ez alapján azzal magyarázható, hogy bizonyos információkat (az alany száma és személye, illetve a tárgy határozottsága) a magmondaton belül és az azt körülvevő keretsémában is kifejezünk. Havas és Wéber észrevételei azonban nemcsak a magmondat és a keretséma megkülönböztetését támogatják, hanem – a metaforával összhangban – a mag evolúciós elsőbbségét is.

Általánosabb nyelvsajátítás-elméleti megközelítésben az igeik sematikusmondat-funkciója úgy tekinthető, mint az „egy szó : egy mondat” elv felnőtt nyelvi maradványa egy kitétetett szóosztály esetében. Míg a főnevek mondatértékű, holofrázisként való használata (pl. *Labda* 'Add ide a labdát' értelemben, vö. Tomasello 2002 [1999]: 146) idővel visszaszorul, addig az igeik egyfajta folyamatosságot képviselnek, megkönnyítve a rendszer bővülését, szerves továbbfejlődését. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a nyelvtörténet korai szakasza és a nyelvsajátítás analógiájának vannak korlátai, így a ragozott ige „ősi mondatként” és a gyermeknyelvből továbbélő holofrázisként való értelmezése között hiba volna szoros összefüggést látni. A személyrag névmási előzménye még feltehetően önálló szó volt, a rekonstruált „ősi mondatot” már csak ezért sem hozhatjuk párhuzamba az egyszavas megnyilatkozásokkal. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy más-más oldalról mind Havas, mind Wéber megfigyelései támogatják a mondat önhasonló szerkezetként való elemzését, és megerősítik a MONDAT SZERVES STRUKTÚRA metafora alkalmasságát is, kimutatva egyes funkciók magon belüli jelölésének elsőbbségét.

A következőkben áttérek az önhasonlóságnak a magyar mondat viszonyhálózati modelljében (Imrényi 2013a) történő értelmezésére. A magmondat ebben a keretben nem mindig azonos a ragozott igével, hanem egy a ragozott igét tartalmazó többszavas hálózatrés is lehet. A magmondat mint funkcionális egység központi szerepet játszik 1) a lehorgonyzott folyamat ábrázolásában, illetve

2) alapbeállítás szerint, bizonyos mondatfajtákban a polaritás és a beszédcselekvés-érték jelölésében. E funkciók a modell szerint a mondat két különböző dimenziójához kötődnek.

4. A magmondat fogalma a magyar mondat viszonyhálózati modelljében

4.1. A mondat többdimenziós elemzése és a magmondat

A magmondat előzetes megközelítésben egy olyan funkcionális egység, amely „mondat a mondatban” azáltal, hogy sematikus kifejez egy teljes tagmondatnyi információt. Szerkezeti jellemzőit és szerepét úgy tudjuk pontosabban leírni, ha a mondat szerveződéséből és funkcióiból indulunk ki.

Imrényi (2013a)-ban a magyar elemi mondatot többdimenziós hálózatnak elemeztem, amelyben az egyes dimenziók a mondatjelentés és ezt jelölve a mondatforma egymást kiegészítő vonatkozásaiért felelősek (egy hasonló megközelítéshez vö. Halliday 1994: 35). A jelen tanulmány szempontjából az a két dimenzió (D1 és D2) lényeges, amelyek szemantikai hátterét az alábbi kérdések adják:

- D1: Milyen lehorgonyzott folyamatot (eseményt, helyzetet) ábrázol a mondat? Ennek milyen szereplői és körülményei vannak?
- D2: Mi a mondat közlési funkciója (polarítása és beszédcselekvés-értéke)?

A mondatot mint többdimenziós hálózatot a családi vállalkozások mintájára lehet elképzelni, amelyben ugyanazok a személyek egyidejűleg többféle kapcsolatrendszerben is részt vesznek: külön dimenziót alkot a rokonsági, illetve a munkatársi viszonyok hálózata. A magyar mondatban javaslatom szerint a szereplő- és körülménytípusok (D1), illetve a polaritás és a beszédcselekvés-érték kifejezésében (D2) lehet kimutatni két, egymástól lényegében független hálózatos struktúrát.³ Mindkét dimenzió aszimmetrikus viszonyokat tartalmaz, amelyek formai és funkcionális tulajdonságokat kapcsolnak össze, azaz szimbolikusak (Imrényi 2013a: 46–9). A szereplő- és körülménytípusok jelölésében a morfológia (névszórágózás, egyeztetés) és a névutórendszer, a közlési funkció jelölésében pedig a szórend és a prozódia játszik kulcsszerepet.

A viszonyok címkei D1-ben az alárendelő szinttagmák hagyományos típusai (igei alaptag esetén alany, tárgy vagy határozó); ezeket szereplő- (pl. Ágens, Experiens, Páciens) vagy körülménytípusok (pl. Hely, Idő) és formai jelölésük közötti asszociációknak tekintem. Ez az álláspont megköveteli annak elismerését, hogy a viszonyok egyes megvalósulásaihoz az alaptag függvényében, konstrukciófüggő módon kapcsolódik jelentés (vö. Croft 2001: 170; Imrényi 2013a: 48–9); a cselekvő igék alanya Ágens, az érzékelést kifejezőké Experiens, az állapotváltozást kifejezőké Páciens stb.⁴ Ami a D2 dimenziót illeti, annak elemzésében új, de 19. századi előzményekkel rendelkező terminusokra támaszkodom (l. Imrényi 2013a: 68, 72).

A többdimenziós elemzés szerint a magmondat D1 és D2 szerveződésében is kitüntetett szerepet játszik: nélkülözhetetlen kiindulópontot jelent a bonyolultabb struktúrák létrejöttéhez. Erre D1-ben azért képes, mert sematikus ábrázol egy lehorgonyzott folyamatot, D2-ben pedig azért, mert alapbeállítás szerint jelöli a mondat beszédcselekvés-értékét és polaritását.⁵ Az alábbiakban részletesebben is megvizsgálom a magmondat szerepét a két dimenzióban.

³ Ezek mellett egy harmadik dimenzió bevezetése is indokolt, vö. Imrényi (2013a: 128–35).

⁴ Más szóval, nem szükséges közös nevezőre hozni az aktív és a mediális vagy passzív mondatok alanyának jelentését, szemben Langacker (2005: 132) javaslatával. Ehelyett elegendő, hogy az alanyt formai tulajdonságai (alanyeset, egyeztetés) alapján azonosítani tudjuk, jelentését pedig a nyelvi kontextus – az alaptag és a mondat szerkezet típusának ismerete – egyértelműsíti.

⁵ A magyar mondat javasolt elemzése több ponton párhuzamot mutat Langackernek az angolra vonatkozó és az egzisztenciális mag (*existential core*) fogalmán alapuló magyarázatával (vö. Langacker 2009: 246; Langacker 2012). A kettő viszonyához vö. Imrényi (2013a: 139–43).

4.2. A magmondat szerepe a lehorgonyzott folyamat ábrázolásában (D1)

A D1 dimenzió azzal a funkcióval (és kifejeződéssel) foglalkozik, hogy milyen lehorgonyzott folyamatot ábrázol („profilál”, vö. Langacker 2008: 66) a mondat, és ennek milyen szereplői, körülményei vannak. E dimenzió középpontjában a lehorgonyzott folyamatot sematikusan kifejező hálózatrész áll. A további elemek mondatbeli léte és szerepe ettől a funkcionális egységtől függ, az ehhez fűződő közvetlen vagy közvetett viszonyban értelmezhető.

Kognitív szemantikai nézőpontból az igető egy az adott kultúrában számon tartott folyamat-típust hív elő, amelynek egy példányát lehorgonyozzuk, azaz a beszédszituációhoz képest elhelyez- zük az igére jellemző inflexiós kategóriák (idő, mód, szám/személy) révén (vö. Langacker 2008: 259 kk.; Tolcsvai Nagy 2013: 163–5). Fontos azonban, hogy a lehorgonyzott folyamatot nemcsak az önmagában vett véges igealak hívhatja elő (mint [4]-ben), hanem egy összetettebb hálózatrész is. Ez egyrészt az idiomatikus kifejezések, frazeológiai egységek esetében van így, amikor a folyamattípus előhívását a ragozott igénél összetettebb funkcionális egység végzi el (l. [5]), másrészt azokban a mintázatokban, amelyekben a folyamattípus előhívása és a lehorgonyzás külön-külön szavakkal szimbolizálódó műveletek (l. [6]).

(4) Az apa *vett* a lányának egy marék gyöngyöt.

- (5) a) Az ostromló sereg *bevette* a várat.
 b) A vitéz *feleségül vette* a királylányt.
 c) Mátyás nagy nehezen *erőt vett magán*.
 d) A követ *jó néven vette* az ajándékot.

(6) Az apa *venni fog/szokott/szeretne* a lányának egy marék gyöngyöt.⁶

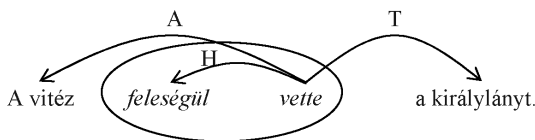
A példákban kurzíválás jelöli a magmondatnak elemzett egységet. Az (5) alatti mondatokban szem- betűnő, hogy bár tartalmazzák a *vesz* ige egy-egy személyragozott alakját, az előhívott folyamat- típus egyik esetben sem a VÁSÁRLÁS (KERESKEDELMI TRANZAKCIÓN, vö. Fillmore 1982: 116). Az (5a) lehorgonyzott folyamata az ELFOGLALÁS, az (5b)-é a MEGHÁZASODÁS, az (5c)-é a LENYUGVÁS, az (5d)-é pedig a POZITÍV ÉRTÉKELÉS típusához tartozik. Mivel D1 szempontjából az elemi mondat funkciója egy lehorgonyzott folyamat ábrázolása, magmondatként az a minimális egység azonosítható, ame- lyik ugyanezt a lehorgonyzott folyamatot fejezi ki, csak sematikusabban. Ez (4)-ben a *vett*, az (5)-ös példákban viszont a *bevette*, a *feleségül vette*, az *erőt vett magán*, illetve a *jó néven vette*. Az úgyne- vezett semleges pozitív kijelentő mondatokban (l. majd a 4.3. részt), mint amilyenek az (5) alattiak is, a magmondat nemcsak funkcionális, hanem szórendi és prozódiai egységet is alkot.

A viszonyhálózati modell a D1 dimenziót függőségi viszonyok (alárendelő szintagmák) há- lózataként jellemzi. Az elemzés közel áll a hagyományos nyelvtan (Tompá szerk. 1961–1962; Rác- z szerk. 1968; Keszler szerk. 2000) megoldásaihoz, de attól eltérően törekszik a szórend tükrözésére, ezért Hudson (2007) ábrázolási módszerét alkalmazza. Ebben a szavak a maguk lineáris rendjében szerepelnek, a függőségi viszonyokat pedig az alaptagtól a bővítmény felé mutató nyílak jelzik. Példaként nézzük (5b) és (5c) szerkezeti ábráját. A magmondatot mindkét esetben dőlt betűs sze- dés és bekarikázás jelöli, a viszonyok pedig az *A*, *T*, *H* címkékkal (alany, tárgy, határozó) vannak ellátva.⁷

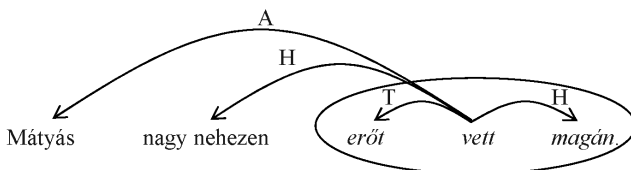
⁶ A magyar segédigés szerkezetek függőségi nyelvtani elemzéséhez vö. Imrényi (2013b,c)-t.

⁷ A szórendi elemzés megköveteli a névelőnek a hálózat külön pontjaként való kezelését is (vö. a jelzős szerkezeteket), ettől azonban az ábra egyszerűsítése érdekében eltekintek.

(7) a)

b)

Mint látható, a magmondat nem feltétlenül egyetlen pontja a hálózatnak – mint (4)-ben a *vett* –, hanem több pont együttese is lehet. Igen lényeges azonban, hogy ezek az elemkombinációk kivétel nélkül **folyamatosak** a függőségi viszonyok szempontjából.

Osborne és Gross (2012: 174) javaslata szerint a függőségi elemzésben kulcsszerepet játszik a **lánc** (*catena*) fogalma, amely a hagyományos „szintagmalánc” terminus (Keszler 2000: 361, vö. Hudson 1990: 99) kiterjesztésének tekinthető. A javaslat értelmében láncnak számít minden olyan hálózatrész, amely a függőségi viszonyok szempontjából folyamatos. E meghatározásnak az egyes elemek önmagukban is megfelelnek, hiszen „láncszemként” megszakíthatlan, folyamatos egységet alkotnak. Megfelelnek neki továbbá a szintagmák, a szintagmalánccok, a szintagmabokrok (Keszler 2000: 362), valamint az ezek kombinációiból származó szerkezetszövedékek, így a teljes mondat is. Bár ez a kiterjesztett fogalom nagyon általánosnak (és így akár parttalannak) tűnhet, Osborne és Gross (2012: 175) igazolja, hogy egy tipikus mondatban sokkal több olyan elemkombináció van, amelyik nem minősül láncnak, mint amelyik igen. A fogalom hasznosságát pedig számos jelenség függőségi nyelvtani elemzésével bizonyítják (idiómák, analitikus állítmányok, ellipszis).

A magmondat tehát azért döntő jelentőségű D1-ben, mert sematikusabban ábrázol egy lehorgonyzott folyamatot. A magon kívüli bővítmények e folyamat szereplőit, illetve körülményeit jelölik. Terjedelmi és szerkezeti szempontból a magmondat egy „láncnak” minősülő, azaz a függőségi viszonyok szempontjából folyamatos hálózatrész. Változatos szerkezetitípusait az (5)-ben látott mondatok, valamint az alábbi példák szemléltetik.

1. táblázat. *A magmondat szerveződési formái*

Típus	Példa
alaptag	Péter <i>beiratkozott</i> a tanfolyamra.
bővítmény + alaptag	A professzor <i>előadást tartott</i> az Akadémián. A szavazók <i>kétségbe estek</i> a választási eredmények láttán.
bővítmény + alaptag + bővítmény	Anna <i>jól érezte magát</i> a fesztiválon.
bővítmény bővítménye + bővítmény + alaptag	Az elnök <i>zöld utat adott</i> a kezdeményezésnek. A magyar csapat <i>két vállra fektette</i> Japánt.

A „mondat a mondatban” meghatározásnak megfelelően a magmondat „lánc a láncban”, „hálózat a hálózatban”. Felismerését D1-ben az a kérdés segíti, hogy milyen lehorgonyzott folyamatot ábrázol a mondat – például a *zöld utat ad* azért magmondat, mert a mintázat nem az ADÁS, hanem az ENGEDÉLYEZÉS egy példányát profilálja. A magmondat azonosításához a 4.4. rész ad további fogódzókat. A szerkezeti ábrán dőlt betűs szedéssel és/vagy bekarikázással jelölhető.

4.3. A magmondat szerepe a mondat közlési funkciójának jelölésében (D2)

A magmondat az előző rész alapján az a minimális egység, amely sematikusabban ábrázolja a mondatban kifejeződő lehorgonyzott folyamatot. Ugyanakkor a lehorgonyzott folyamat ábrázolása mindig valamilyen elemi közlési aktusba (pl. tájékoztatás, kérdés, kérés) ágyazódik. Az alábbi mondatok a lehorgonyzott folyamat jellegében hasonlítanak, közlési funkciójuk azonban különbözik.

(8) a) János <i>elutazott</i> Párizsba.	f) János nem <i>utazott el</i> Párizsba.
b) János <i>elutazott(-e)</i> Párizsba?	g) <i>Utazz el</i> Párizsba!
c) Ki <i>utazott el</i> Párizsba?	h) Bárcsak <i>elutazhatnék</i> Párizsba!
d) János <i>utazott el</i> Párizsba.	i) Mennyien <i>elutaztak</i> Párizsba!
e) János ritkán <i>utazik el</i> Párizsba.	

A fenti példamondatok mind az ELUTAZÁS folyamattípusának egy lehorgonyzott példányát ábrázolják. Közlési funkciójuk viszont eltér: a beszélő (8a)-val a lehorgonyzott folyamat időbeli megvalósulását állítja, (8b)-vel rákérdez ennek megtörténte, (8c)-vel a folyamat alanyi szereplőjének azonosítását kéri, (8d)-vel kizáró azonosítást végez ('Aki elutazott Párizsba, az János és nem más', vö. É. Kiss 2006: 118), (8e)-vel megszorítja, korlátozza a megvalósulás gyakoriságát, és így tovább. Ezek a közlési funkciók egymás **alternatívái**: egy elemi mondat nem fejezhet ki egyszerre többet is közülük. Szemantikai eltéréseik vagy a **beszédcselekvés-értékkel** (pl. kijelentő, kérdő, felszólító funkciók), vagy a **polaritással** (pozitív vagy negatív) kapcsolatosak. E két kategória a viszonyhálózati modell szerint egy integrált rendszert alkot, együttesen határozza meg a mondat D2 dimenzióját.⁸

A fenti példamondatok ugyanakkor nem egymástól függetlenül létező alternatívák a nyelvi rendszerben, hanem bizonyos funkciók és formai megoldások más funkciók és formák meglétét feltételezik, evolúciós értelemben azokból származtathatók. Kézenfekvő példa erre (8a) és (8f) viszonya: a lehorgonyzott folyamat időbeli megvalósulásának tagadása feltételezi az állító funkció lehetőségét (vö. Szilágyi N. 1996: 111), mint ahogy formai szempontból is a fordított szórend jelensége (ige + igekötő) csak az egyenes szórendhez képest (igekötő + ige) értelmezhető. Hasonló (8a) és (8d) összefüggése. A kizáró azonosító mondat beszélője előfeltételezi, hogy 'valaki elutazott Párizsba', és azt állítja, hogy 'ez a valaki János'. Az előfeltevésben tetten érhető a (8a)-nak megfelelő szerkezet, azaz a (8a) típusú mintázat nélkül (8d) sem volna elgondolható.

Hasonló megfontolások alapján a viszonyhálózati modell a (8a)-val szemléltetett mondat-típust, az úgynevezett semleges („Mi történt? Mi a helyzet?” kérdésre felelő) pozitív kijelentő mondatot tekinti **alapbeállításnak**. Langacker (2012: 11) javaslata szerint egy nyelvi rendszeren, paradigmán belül a legegyszerűbb fogalmi szerkezetű tag képviseli az alapbeállítást (*baseline*), amely kiindulópontot jelent más, összetettebb jelentésű rendszertagok feldolgozásához. E rendszertagok az alapbeállításhoz képest valamilyen funkcionális eltérést mutatnak, amelyet a formai oldalon (általában) jelölni kell (vö. Langacker 2012: 12). Egy egyszerű példa az alapbeállításra a főnevek körében az egyes szám, amely kiindulópontot jelent a többes szám összetettebb fogalmi szerkezetének feldolgozásához, és ez utóbbit testes morféma jelöli. A mondatok esetében pedig a kijelentő beszéd-cselekvés-értéket és a pozitív polaritást – és ezek együttállását, a pozitív kijelentő funkciót – lehet alapbeállításként értelmezni (vö. Goldberg 2006: 177; Langacker 2012: 15, 38). Az ettől eltérő funkciókat a magyarban egymással versengő vagy éppen együttműködő morfológiai-lexikai (pl. felszólító módjel, *-e* kérdő partikula, *nem* tagadószó), prozódiai (pl. emelkedő-eső dallam), illetve szórendi megoldások (fordított szórend) teszik felismerhetővé.

⁸ Bár a polaritás és a beszédcselekvés-érték logikailag független kategóriáknak tűnhetnek, Croft (1994) megállapítja, hogy „a pozitív/negatív paraméter, amit polaritásnak fogunk nevezni, tipológiai jelentőségében vetekszik a kijelentő, kérdő és felszólító beszédcselekvés-típusok megkülönböztetésével” [„the positive/negative parameter, which we will call polarity, is comparable in typological significance to the declarative–interrogative–imperative speech act distinction”] (466). Ennek egyik oka a pozitív kijelentő mondatok központi, prototipikus státusza lehet, amelyekhez képest a nem kijelentő, illetve a nem pozitív mondatok egyaránt eltérésként értelmezhetők (vö. Goldberg 2006: 179). Langacker (2009: 235) a beszédcselekvés-értéket és a polaritást szintén szorosan összetartozó fogalmaknak tekinti, amelyek a mondat szerveződésének ugyanahhoz a rétegéhez tartoznak.

Ezek után térhetünk rá arra a kérdésre, hogy a magmondat milyen szerepet játszik a mondat közlési funkciójának (beszédcselekvés-értékének és polaritásának) jelölésében. A (8a) mint semleges pozitív kijelentő mondat arra szolgál, hogy a beszélő egy elutazási esemény időbeli megvalósulását állítsa, és ugyanez a közlési funkciója az *elutazott* magmondathoz is, amely megfelelő kontextusban önálló megnyilatkozás szerepét is betöltheti (A: *Hol van János?* B: *Elutazott.*). A (8a) magmondata tehát két szempontból is a szerkezet központi, legfontosabb eleme:

- egy lehorgonyzott folyamatot ábrázol, amelynek különböző szereplői és körülményei vannak (D1);
- pozitív kijelentő (mag)mondat, amelynek közlési funkciója a lehorgonyzott folyamat időbeli megvalósulásának állítása (D2).

A lehorgonyzott folyamat időbeli megvalósulását állító, azaz pozitív kijelentő magmondatot röviden **protoállításnak** nevezem (Imrényi 2013a: 62). A (8a) példa az *elutazott* protoállítástól csak a specifikusság fokában (vö. Langacker 2008: 55) különbözik, a bővítmények pusztán kidolgozó szerepűek. A bővített mondat pontosabban határozza meg a folyamat szereplőjét, illetve helyhatározói körülményét, így önálló megnyilatkozásként való használatával a beszélő kisebb mértékben hagyatkozik a situációs és nyelvi kontextusra.

A magmondat nemcsak sematikus pozitív kijelentő mondat, azaz protoállítás lehet, hanem sematikus felszólító mondat is. Például (3g) magmondata az *Utazz el!*, amely az *Elutazott* protoállításhoz hasonlóan szintén alkalmas arra, hogy önálló megnyilatkozás legyen. Emellett a magmondat betöltheti eldöntendő kérdés szerepét is, amelyet az emelkedő-eső dallam (**Elutazott?*) vagy az *-e* kérdő partikula (*Elutazott-e?*) különböztet meg az alapbeállításnak számító kijelentő magmondattól.

A D2 dimenzió hálózatos szerkezete abból adódik, hogy egy meghatározott közlési funkciójú magmondattól nem csak a specifikusság fokának növelésével állhatnak elő komplexebb mintázatok (mint azt az *Elutazott* és a *János elutazott Párizsba* vagy az *Utazz el!* és az *Utazz el Párizsba!* viszonyban látjuk). Ehelyett arra is lehetőség van, hogy az adott típusú magmondat a „nyelvi anyagát” tekintve megjelenik ugyan a szerkezetben, de funkcióját egy másik kifejezés **felülírja**. A viszonyhálózati modell szerint a felülíró kifejezés és a magmondat közötti aszimmetrikus viszony áll több olyan mondat típus szemantikai hátterében, amelyekben fordított szórendet használnak. Vizsgáljuk meg újra az alábbi példákat, amelyekben a fordított szórendet megkövetelő elemet nagybetűs szedés emeli ki.

- (9) a) KI *utazott el* Párizsba?
 b) JÁNOS *utazott el* Párizsba.
 c) János RITKÁN *utazik el* Párizsba.
 f) János NEM *utazott el* Párizsba.

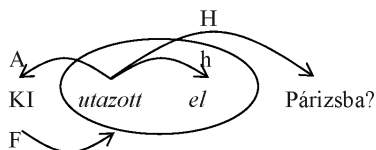
Javaslatom szerint ezek a mondatok is egy-egy pozitív kijelentő magmondat köré szerveződnek, legalábbis abban az értelemben, hogy tartalmazzák azokat az elemeket (az igekötőt és a kijelentő módú személyragozott igét), amelyek alapbeállítás szerint, egyenes szórendben egy protoállítást fejeznek ki. A magmondatot azonban olyan kifejezés előzi meg mindegyikben, amelynek a jelentése (és ezáltal a teljes mintázaté is) összeegyeztethetetlen a protoállítási funkcióval, azaz a lehorgonyzott folyamat időbeli megvalósulásának állításával.⁹ A (9a) funkciója rákérdezés az alanyi szereplő kilétére, a (9b)-é az alanyi referens kizáró azonosítása, a (9c)-é az időbeli megvalósulás korlátozása, megszorítása, a (9d)-é pedig annak tagadása. Ezek a műveletek – amelyeket az ige előtti kifejezés szimbolizál – egyaránt megátolják azt, hogy a magmondat alapbeállítás szerinti protoállítási funkciója a mondat szintjén is érvényesüljön. A jelentésszerkezet részeként felhasználják a protoállítási funkciót, de felülírják azt, így a teljes mintázat közlésbeli szerepe nem a lehorgonyzott folyamat időbeli megvalósulásának állítása. A felülíró művelet ikonikusan a forma oldalán is meg-

⁹ Vö. a szemantikai egyezés elvét Péter (2008: 5)-ben, Apreszjan (1974: 13) nyomán.

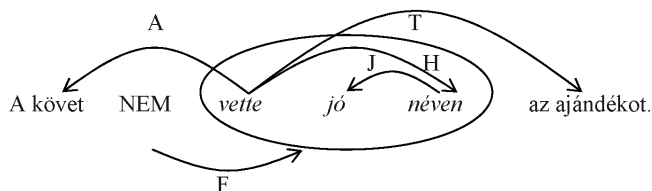
nyilvánul: az alapbeállítás szerinti közlési funkció felülírását az egyenes szórend felülírása, azaz az igeikötő és az ige inverziója jelöli.¹⁰

Ami a szerkezeti ábrát illeti, a **felülíró viszonyt** (F) egy külön nyíl jelöli a mondat D2 dimenziójában (vö. [10a,b]). A felülíró kifejezés nem feltétlenül része a D1 dimenzióknak is: erre példa a tagadószó, amelynek nincs mondatrészszerese, hanem kizárólag a mondat közlési funkciójának meghatározásához járul hozzá (10b). Lényeges továbbá, hogy D2-ben elemi egységnek számíthatnak olyan kifejezések is, amelyek D1-ben több elemből álló (de láncként elemezhető) hálózatrészek. A szórend leírása megköveteli például az igeikötő külön szintaktikai elemként való kezelését (az igehez fűződő viszonyának jele a kis *h*, amely a kapcsolat határozói típusú grammatikalizációs forrására utal), ugyanakkor az igeikötős ige magmondatként elemi egysége D2-nek. A D1 dimenzió viszonyait a szavak fölött, D2 szerkezetét pedig a szavak alatt ábrázolom.

(10) a)

b)

4.4. A magmondat tulajdonságai, felismerése

További figyelmet érdemlő kérdés, hogy hogyan azonosítható a magmondat egy mondaton belül. Ebben a részben néhány olyan tulajdonságot és tesztet említek meg, amelyek segíthetnek ebben. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy az önhasonlóság és a magmondat fogalmát hangsúlyozottan csak a mondatok egy bizonyos körére alkalmazom (a differenciált elemzéshez vö. Imrényi 2013a: 82–113). Emellett előfordulhat, hogy egy mondaton belül több réteget is meg lehet különböztetni, azaz az önhasonlóság nemcsak két, hanem több réteg között érvényesül. Mindezek figyelembevételével a magmondatot javaslatom szerint a következő tulajdonságok jellemzik:

- Általános jellemző: a magmondat minden esetben lánc (*catena*), azaz a függőségi viszonyok szempontjából folyamatos hálózatrész (vö. Osborne–Gross 2012). A szórendet tekintve azonban nem szükségképpen folyamatos (vö. *A követ nem vette az ajándékot jó néven* példát).
- D1-hez kötődő tulajdonságok:
 - a magmondat az a minimális egység, amely sematikusán ábrázolja a mondatban kifejeződő lehorgonyzott folyamatot, azaz tartalmazza a folyamat típus előhívásához, illetve a típus egy példányának lehorgonyzásához szükséges elemeket (igei inflexiók kategóriák: idő, mód, szám/személy);

¹⁰ Generatív keretben É. Kiss (2002) fogalmazott meg hasonló javaslatot. Eszerint „a VP-t csak akkor terjesztjük ki aspektuális operátorral AspP-vé [azaz az igeikötő akkor előzi meg közvetlenül az igét], ha a VP képviseli a tagmondatban a fő állítást” (75). Ezt az elemzést azonban É. Kiss későbbi munkáiban nem vitte tovább, minden jel szerint egy – feltehetően elméleten belüli okokból – elvetett kísérletnek számít az életműben.

- a folyamattípus előhívása többszavas hálózatrésszel is történhet, amely szoros – sok esetben idiomatikus – jelentésegység, a használat szempontjából pedig általában nagyfokú begyakorlottság és konvencionáltság (Tolcsvai Nagy 2013: 158) jellemzi;
- a magmondaton belül a lehorgonyzás szintetikus és analitikus kifejezése is lehetséges, amelyek között paradigmatis (vö. *vett – vesz – venni fog*), illetve szinonim viszonyok (pl. *venne – venni szeretne*) teremtenek összefüggést (vö. Imrényi 2013c: 126);
- magmondatot alkotnak az „intézményesült cselekvéseket” jelölő (Kiefer 1990–1991) igemódosítós szerkezetek, „komplex igék” (Kiefer 2003); ezzel összefüggésben a magmondatok sok esetben megfeleltethetők *-ás/-és* képzős összetett főnevek (pl. *újságot olvas : újságot olvasás, kétségbe esik : kétségbeesés*; vö. Kiefer 2003: 183).
- D2-höz kötődő tulajdonságok:
 - a magmondatok képesek jelölni a pozitív polaritást; egyedi kivételként a *nincs* lexikalizált tagadó ige révén a negatívát is;
 - a magmondatok önmagában is betölthetik sematikus kijelentő (*Elutazott*), felszólító (*Utazz el!*), eldöntendő kérdő (*Elutazott?*), ritkán az elvárt, de meg nem valósult cselekvés miatti bosszankodást, szemrehányást kifejező (*Utazott volna el!*) mondat szerepét, más funkciók önálló kifejezésére viszont (pl. kiegészítendő kérdés, kizáró azonosítás) nem alkalmas;
 - alapbeállítás szerint, semleges pozitív kijelentő mondatban a magmondatok protoállítás-ként funkcionálnak: olyan sematikus mondat, amelynek szerepe a lehorgonyzott folyamat időbeli megvalósulásának állítása;
 - a protoállításfunkció érvényesülése esetén a magmondatok elemei egyenes szórendben állnak (*Elutazott*); e funkció alternatívái közül többet a fordított szórend (is) jelöl (pl. *Utazz el!*); ezen alternatív funkciók egy része (pl. tagadás, kiegészítendő kérdés, kizáró azonosítás) D2-ben egy felülíró viszonytal magyarázható (vö. [10]);
 - semleges pozitív kijelentő mondatban a magmondatok nemcsak funkcionális, hanem szórendi és prozódiai egység is: elemei szomszédosak, és az egység egyetlen (elsődleges) hangsúlyt kap.

A magmondatot legkönnyebb a semleges pozitív kijelentő mondatokban azonosítani. Ez a típus a szereplők, körülmények ismeretében a magmondatra redukálható, így a lehorgonyzott folyamat megvalósulására vonatkozó eldöntendő kérdésre a magmondattal adhatunk rövid igenlő választ (A: *A követ jó néven vette az ajándékot?* B: *Igen, jó néven vette. / # Igen, vette*). Kontrasztív topikos, ellentétező szerkezetben a magmondatok az *igen* mondatzóval helyettesíthetők (*A követ nem vette jó néven az ajándékot, a király viszont {igen / jó néven vette / # vette}*).

5. Összefoglalás

A tanulmány célja az volt, hogy kimutassa a ragozott igét tartalmazó magyar elemi mondatok önhasonlóságát: azt a jellegzetességet, hogy az elemi mondat egy olyan funkcionális egységet tartalmaz, amely „mondat a mondatban”, azaz mondat szintű funkciók sematikus kifejezője. Előbb a ragozott ige mondatértékűségére vonatkozó javaslatokat tárgyaltam szinkron és evolúciós megközelítésben, majd a magyar mondat viszonyhálózati modelljének (Imrényi 2013a) keretében rátértem a magmondatok fogalmának értelmezésére.

A magmondatok a javaslat szerint olyan lánc- (*catena*, vö. Osborne–Gross 2012: 174) típusú funkcionális egység, amely központi szerepet játszik a lehorgonyzott folyamat ábrázolásában, illetve alapbeállítás szerint a mondat közlési funkciójának (polaritásának és beszédcselekvés-értékének) jelölésében is. Ezek a funkciók a modell szerint a mondat két különböző dimenziójához (D1, D2) kötődnek, amelyek egyaránt hálózatos szerkezetűek. A magmondatok legkönnyebben a sematikus pozitív kijelentő mondatokban azonosíthatók, amelyben elemei nemcsak funkcionális, hanem szórendi és prozódiai egységet is alkotnak. A felismerést olyan tesztek segítik elő, mint a kérdés-próba, illetve az *igen*-behelyettesítés, valamint több, a magmondatra jellemző tulajdonság (l. 4.4.). A magyar

igekötő-ige inverzió, azaz a fordított szórend számos szerkezetípusban a magmondat alapbeállítás szerinti protoállítás funkciójának (l. 4.3., vö. Imrényi 2013a: 62) felülírásával magyarázható.

A cikk a viszonyhálózati modell egyik kulcsfogalmával foglalkozott, terjedelmi okokból a teljesség igénye nélkül. A részletesebb elemzés Imrényi (2013a)-ban olvasható. A kutatás célja egy pedagógiai felhasználásra alkalmas, ugyanakkor elméleti igényű, a funkcionális kognitív nyelvészet nézőpontját érvényesítő mondatleírás kidolgozása.

SZAKIRODALOM

- Ágel Vilmos – Klaus Fischer 2010. Dependency Grammar and Valency Theory. In: Heine, Bernd – Heiko Narrog (eds.): *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford University Press, Oxford, 223–255.
- Apreszjan, Ju. D. 1974. Апресян, Ю. Д., *Лексическая семантика*. Наука, Москва.
- Brassai Sámuel 2011 [1860–1863]. *A magyar mondat*. Válogatta Elekfi László és Kiefer Ferenc. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Croft, William 1994. Speech act classification, language typology and cognition. In: Tsohatzidis, Savas L. (ed.): *Foundations of speech act theory: Philosophical and linguistic perspectives*. Routledge, London & New York, 460–77.
- Croft, William 2001. *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford University Press, Oxford.
- É. Kiss Katalin 2002. Az ige-igekötő sorrend egy lehetséges magyarázata. In: Maleczki Márta (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* 5: 65–76.
- É. Kiss Katalin 2006. Mondattan. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 110–47.
- Fillmore, Charles 1982. Frame semantics. In: *Linguistics in the Morning Calm*. Hanshin Publishing Co., Seoul, 111–37.
- Goldberg, Adele 2006. *Constructions at work: the nature of generalization in language*. Oxford University Press, Oxford.
- Halliday, M. A. K. 1994. *An introduction to Functional Grammar*. 2nd edition. Edward Arnold, London.
- Harris, James 2012. *Fractal architecture: Organic design philosophy in theory and practice*. University of New Mexico Press.
- Havas Ferenc 2003. A tárgy tárgyában. Mondattipológiai fontolgatások. In: Oszkó Beatrix – Sipos Mária (szerk.): *Budapesti Uráli Műhely III*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 7–44.
- Havas Ferenc 2012. *Válasz az opponenseknek (Bakró-Nagy Marianne-nak, Dezső Lászlónak, Keresztes Lászlónak)* A prenominitivitás. Elmélet és alkalmazása az uráli nyelvekre című akadémiai doktori értekezéssel kapcsolatban.
- http://real-d.mtak.hu/408/15/Havas_valasz_opp.pdf (2015. augusztus 21.)
- Hudson, Richard 1990. *English Word Grammar*. Blackwell, Oxford.
- Hudson, Richard 2007. *Language networks. The new Word Grammar*. Oxford University Press, Oxford.
- Imrényi András 2013a. *A magyar mondat viszonyhálózati modellje*. [Nyelvtudományi Értekezések 164.] Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Imrényi András 2013b. A beférkőző segédigés szerkezetek függőségi nyelvtani elemzéséhez. *Magyar Nyelv* 109: 291–308.
- Imrényi András 2013c. The syntax of Hungarian auxiliaries: a dependency grammar account. *Proceedings of the Second International Conference on Dependency Linguistics (DepLing 2013)*. Prague, August 27–30, 2013. Charles University in Prague / Matfyzpress, 118–27.
- Keszler Borbála szerk. 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keszler Borbála 2000. A szintagmák. In: Keszler szerk. 2000: 347–66.
- Kiefer Ferenc 1990–1991. Noun incorporation in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 40: 149–77.
- Kiefer Ferenc 2003. A kétféle igemódosítóról. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 177–86.
- Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of cognitive grammar 2. Descriptive application*. Stanford University Press, Stanford.
- Langacker, Ronald W. 2005. Construction grammars: cognitive, radical, and less so. In: Ruiz de Mendoza Ibáñez, Francisco J.–Peña Cervel, M. Sandra (eds.): *Cognitive Linguistics: internal dynamics and interdisciplinary interaction*. Mouton de Gruyter, Berlin & New York, 101–62.
- Langacker, Ronald W. 2009. *Investigations in Cognitive Grammar*. Mouton de Gruyter, Berlin & New York.
- Langacker, Ronald W. 2012. Substrate, system, and expression: Aspects of the functional organization of English finite clauses. Mario Brdar, Ida Raffaelli, and Milena Žic Fuchs (eds.): *Cognitive Linguistics between Universality and Variation*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 3–52.
- László Sarolta 1988. Mikroebene. In: Mrazovic, Pavica and Wolfgang Teubert (eds.): *Valenzen im Kontrast*. Heidelberg, 218–33.

- Osborne, Timothy – Thomas Gross 2012. Constructions are catenae: construction grammar meets dependency grammar. *Cognitive Linguistics* 165–216.
- Pasierbsky, Fritz 1981. Sprachtypologische Aspekte der Valenztheorie unter besonderer Berücksichtigung des Deutschen. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 34: 160–77.
- Péter Mihály 2008. A magyar aspektusról – más aspektusból. *Magyar Nyelv* 104: 1–11.
- Rácz Endre szerk. 1968. *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár.
- Tomasello, Michael 2002 [1999]. *Gondolkodás és kultúra*. Osiris, Budapest.
- Tompa József szerk. 1961–1962. *A mai magyar nyelv rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Wéber Katalin 2009. Beszéd hangról hangra: mentális fonotéka. In: Keszler Borbála–Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 149–59.

Imrényi András

egyetemi adjunktus
Jagelló Egyetem, Krakko
Magyar Filológiai Tanszék

SUMMARY

Imrényi, András

On the self-similarity of Hungarian finite clauses

This paper argues that Hungarian finite clauses display a self-similar structure by including a core component which functions as a “clause within the clause”. The core is a catena of elements which schematically profiles a grounded process, and has the capacity to code (certain types of) illocutionary force and (positive) polarity as well. Drawing on recent advances in Langacker’s Cognitive Grammar, the author argues that the “baseline” function of the core is that of a schematic positive declarative clause, with departures from the baseline marked by word order and/or by various morphological, lexical and prosodic devices. The proposal is set against the author’s description of Hungarian finite clauses as multi-dimensional networks, with separate dimensions accounting for complementary aspects of the clauses’ meaning and form.

Keywords: self-similarity, core component, catena dimensions, grounded process, illocutionary force, polarity, inversion, overriding

„Te öttél meg engemet néne”

– A megbetegedés metaforáiról boszorkányperekben¹

1. „Cselekedetinek valósága ebből is ki tetszik” – Bevezetés

Dolgozatomban esettanulmányszerűen vizsgálom a jelentéstörténet egyik szeletét: megbetegedésekre és gyógyulásokra vonatkozó metaforikus kifejezéseket – ezekből általánosabb összefüggéseket leszűrve a metaforáról mint a hagyomány és a tapasztalat továbbvivőjéről. A vizsgálat anyagát a boszorkányperek, azokon belül is a tanúvallomásokban megjelenő megbetegedési, illetőleg rontási eseményeket felidéző történetmondások teszik ki. A választott szövegtípusban gyakran utalnak külföldre, a boszorkányoknak tulajdonított megbetegedésekre, a szövegek nyelvi megformálását pedig

¹ A dolgozat a K116217 számú OTKA-munkálat anyagait felhasználva készült.